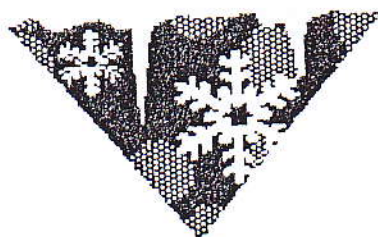

BIBIANA • MEDZINÁRODNÝ DOM UMENIA PRE DETI

„STRIDŽIE DNI“⁶⁶
V BIBIANE

BRATISLAVA • NOVEMBER-DECEMBER 2000

*„Zbohom buď, krátky čas jagavých jasných dní,
do tmy sa noríme v mrazivom tichu zimy.“*

Charles Baudelaire: Jesenný spev

ÚVOD:

V prastarých dobách ľudia nevedeli nič o prírodných zákonoch, o Slnku a Mesiaci, o pôvode mrazu a tepla, o letoch do vesmíru, o zá-morských plavbách, preto ich prekvapovali, ba niekedy aj desili, naj-obyčajnejšie veci.

Prekvapením bol obyčajný dážď: Ako sa mohla voda dostať hore do oblakov, tak vysoko?

Prekvapením bol aj sneh: Čože je to za biele čudo, ktoré všetko pri-kryje, a aj v čiernej tme sa bielo blyští?

Prekvapením bol mráz: Ako to príde, že mráz všetko spáli ako oheň, hoci ho vôbec nevidno?

Boli to prvé hádanky, a ľuďom ich dávala sama Príroda.

V prastarých dobách si ľudia za každou takouto udalosťou, takouto hádankou, predstavovali živú bytosť. Tak vznikla aj prekrásna roz-právka *O dvanástich Mesiačikoch*, v ktorej každé ročné obdobie mal na starosti jeden z Mesiačikov – Lesných mužikov: jeden sypal sneh, iný rozosieval trávu, tamten zasa pomáhal dozrievať jahodám v lese. Tak si predkovia vysvetľovali zmeny v prírode.

„Kto však spôsobuje **čas**, ktorý každý deň premieňa Prírodu a spolu s ňou aj okolnosti nášho života?“ pýtali sa.

Bola to jedna z prvých hádaniek, ktorú si ľudia dávali navzájom.

Ako je možné, že sa všetko mení, začína a končí, že ľudia sa rodia, a potom umierajú, sú krásni, a potom zostarnú, jeden je šťastný a bo-hatý, a iný chudobný sa po celý život borí s chorobami, požiarmi a stratami?

Aj tu našich predkov ich údiv nad svetom viedol k predstave, že čas je tajuplná **niť**, ktorú namotáva na vreteno rozprávkový kolovrat.

Kto však pradie na tom starom, záhadnom kolovrate?

Ďalšia hádanka. Odpoveď na ňu si ľudia dali rozprávkou *Tri priadky*.

Tak vznikla v predstavách ľudí ríša či rozprávková krajina troch Sudičiek, ktoré sa striedajú pri kolovrate času a pradú všetkým ľuďom niť ich života: jednému zlatú, inému striebornú, tamtomu z obyčajných hrubých nití.

TRI SUDIČKY:

Pýtate sa, prečo boli *Sudičky* práve tri? Nuž, veď aj **čas** má tri obdobia: minulosť, prítomnosť a budúcnosť.

Preto aj *Sudičky* museli byť tri.

Rodenica rozhodovala o narodení.

Ljutica / Lucia mala moc nad všedným dňom, prácou, odvahou.

Striha / Striga, najhroznejšia, mohla hockedy niť *prestrihnúť*.

Sudičky priadli niť života – prasliciam sa preto hovorilo aj sudlice.
Sudičky však nesúdili (nepriadli osudy) len dobre,
ale často aj zle **súžili** ľuď zlym osudom.

Slovo **súženie** pochádza od slova „zlé súdenie“ (zlý osud), vzniklo zámenou neznelej, temnej hlásky „d“ za ostrú a jasnú hlásku „ž“, čo je v historickej morfológii jazyka bežný vývin, zosilňujúci výraz (expresiu) slova – podobne ako v etickom termíne padlý-podlý.

Sudičky, verilo sa, **hádajú-rozhodujú osudy** – **uravelo sa im preto aj hadušky (gadjúky)**.

A tak aj had, dlhý a tenký, takmer ako niť, bol symbolom času, trvania, osudu - odtiaľ pochádza aj jeho meno.

AKO VZNIKLI „STRIDŽIE DŇ“?

Sudičky si ľudia vážili, ale sa ich aj báli, najmä tej tretej, *Strigy*, preto sa všelijako snažili udobriť si ich. Najmä v zime, keď sa deň skrátil a všade bola tma, keď napadol sneh a zahalil krajinu tajomným bielym plášťom, ktorý v tme záhadne svetielkoval, pociťovali ľudia vládu a čary *Sudičiek* veľmi naliehavo a zreteľne.

A tak práve v období prvých snehov vznikol významný a obľúbený **sviatok času**, keď ľudia sami priadli, sami čarovali, sami hádali budúcnosť namiesto *Sudičiek*. Azda sa nazdávali, že tak *Sudičkám* pomôžu v ich práci, odbremenia ich od ich vážnych povinností (veď si len predstavte, koľko je ľudí na svete, a všetkým treba upriať osudy!)...

Dodnes sa každý rok 11. novembra, keď má meniny Martin, pýtame, či prišiel na *bielom* alebo na *čiernom* koni, či napadol sneh, alebo nie.

To preto, lebo práve s prvým snehom sa začínajú „*Stridžie dň*“.

KALENDÁR BEZ PÍSMEN:

„*Stridžie dni*“ patria k najstarším kultúrnym tradíciám našich predkov.

Pokým nevznikol kalendár, aký používame dnes, ľudia nosili predstavu o čase len v pamäti: Čas sa nezaznamenával písmom, ale silnými, rozprávkovými, magickými, čarodejnými a fantastickými zážitkami, ktoré ľudia nachádzali v prírode, ale aj v rozprávkach, poverách a čarovných procedúrach za dlhých zimných večerov. Tie si ľudia pamätali po celý rok, a tak sa im lepšie čakalo na priaznivejší čas jar-ných a letných dní, keď pre množstvo práce na poli nebolo času zaznamenávať **čas**.

Ten najlepšie poznali / **vedeli Sudičky**, preto sa im vravelo aj *Vedmy*, dakedy aj *Moreny*, lebo **márne** sa ľudia usilovali zastaviť čas.

KTO BOLI BABAJAGA A JEŽIBABA?

Ježibaba – *jedi-baba*=pichľava, jedovatá baba; **Babajaga** – *jug/juh* = ohnivá/mrazivá ženština, ktorá všetko spáli (podobne ako oheň a mráz) – predkovia si nevedeli vysvetliť slnečnú páľavu a mráz, ktoré im niekedy zničili úrodu, preto hlad a nešťastie, ktoré sucho a holomráz spôsobili, pripisovali tajomným bytostiam, ktorým dali meno *ježibaby* / *babyjagy*, vládkyne ohňa a mrazu. Boli prírodnými bytosťami a nemali nič spoločné so *Strigou* a jej *sestričkami Sudičkami*. No dakedy a v niektorých krajoch si ich ľudia pletli a zamieňali.*

* **Karel Jaromír Erben roku 1847 zaznamenal:** „Slovo *Jedi-*, *Jedzi-*, *Jenzi-*, *Ježi-baba* znamená to isté, čo *jedovatá*; *Baba Jaga* pripomína ruské a srbské *jug*, slovenské *juh* – suchý páľčivý vietor, lebo tak páli aj mráz, v Srbsku sa *Babe Jage* vravelo aj *ohnivá ženština*. – No nazývala sa aj *Morenou*, ktorá vládne v zime s veľkou krutosťou, *úmor* či *smrť* vošli preto v Čechách aj do názvu chladného zimného mesiaca *únor* (február). Inde sa *Babe Jage* vpravievalo aj *Ljutica* (dnes Lucia), nelútosná zlá vládkyňa zimy, ktorá mrazivou decembrovou nocou, keď je deň najkratší a noc najdlhšia, prišerne odetá chodí medzi ľudí, hľadá lenivé dievčatá a mláti ich metlou.“

PÁRAČKY A PRIADKY:

Dni a noci, časti roka (najmä zimy a letá) vnímali predkovia ako **kúsky času**, kúsky *tajomnej nite*, upradenej *Sudičkami*.

Preto pomáhali *Sudičkám* nie len zimným pradením nití, **na priadkach**, spojených s čarami, ale chceli im pomôcť aj pri **strihaní** času na obdobia.

Robili to trhaním peria – magickými **páračkami**.

Napokon, veď slovo **čas** pochádza od slova *časť* (*čas-časť* - slová so spoločným etymologickým základom), magickú úlohu mal preto aj hrebeň (pramene vlasov, to sú predsa *časti* hlavy), triesky (*časti* dreva, prírody), rovnakú funkciu malo delenie jablka na Vianoce, i kúsky vosku alebo olova, ktoré sa roztápali pri veštení.

Otrávený hrebeň a otrávené jablko, ktorého *časť* uviazla Snehulienke v hrdle, sa do známej rozprávky o *Snehulienke* dostali práve z tohto sveta predstáv o plynutí času, sneh i Snehulienkin záhadný spánok v rozprávke zároveň symbolizujú zimné *zastavenie času*. A Snehulienkina macocha? Nie je ona vlastne preoblečenou *Meluzňou* či *Babou Jagou*?

Rituál „*stridzích dní*“ sa pestoval v čase zimného slnovratu, keď sa deň skrúti na minimum a opäť sa začne predlžovať; jeho spojenie s **pradením** poskytovalo ilúziu „*nadpriadania*“ času – bola to magická pomoc *Sudičkám*, prírode, vesmíru, bola to magická podpora zrodu nového obdobia „*jagavých jasných dní*“, tak tento pocit zaznamenal aj novodobý básnik Baudelaire.

Vieme, že v predstavách predkov malo dôležitú úlohu aj **vreteno** (špicatá palička, na ktorú sa pri pradení navíja nit).

Je známe z inej rozprávky o zastavení času – *O Šťpovej Ruženke*, kde má aj ružový trň, pichliač, nie len vreteno, čarovnú schopnosť zastaviť čas a uspať celé kráľovstvo.

PRVÝ „STRIDŽÍ DEŇ“ Martin - 11. 11. 2000

Celé obdobie „*Stridžích dní*“, od Martina do Lucie, malo magický, mýtický charakter. Vykonávalo sa mnoho rituálov, ktoré sa opakovali. No až v kresťanskom období sa podľa kalendára ustálili jednotlivé dni, ktorých patrónmi sú svätci, a pribúdalo aj rozličných zvykov a obyčajov.

Na Martina sa po prvý raz čarovalo, a k tomu bolo treba perie. Akéže by to boli **páračky** bez peria?

Preto sa ujal zvyk, že v ten deň sa jedla pečená hus (ak doma nejaká bola). Vravelo sa jej **Martinská hus** a jej perie – biele a ľahučké ako sneh – sa počas „*Stridžích dní*“ delilo (*páralo*) do vankúšov (na rozdiel od snehu teplučkých).

Aj prvý sneh, ktorý každého roku napadol, bol súčasťou nepísaného kalendára – delil rok na dve časti: zimnú a letnú. Preto sa neskôr, už v kresťanských dobách, považovalo za dôležité, ak sneh napadol práve na Sv. Martina, ochrancu chudobných. Nie náhodou dostal zlý škriatok zo *Zlatej priadky*, ktorý vie, ako sa pradú *zlaté nite* – t.j. osudy bohatých, šťastných ľudí – meno Martin Klingáč, bol krpatým opakom hrdinského *Martina na bielom koni*.

Pri prvom snehu, neskôr na Martina, začalo sa magické **delenie vecí** v hospodárstve a domácnosti (príprava kúdele na sudlice pre nastávajúce sviatočné priadky, príprava kúskov olova, vosku, cesnaku a triesok na čarovanie, peria na *páranie*), to potom v prvý „*Stridží deň*“ znázorňovalo čas zimy, lebo aj čas je zložený z dielikov (minút, hodín, dní, ročných období), ktoré prežívame.

DRUHÝ „STRIDŽÍ DEŇ“ Katarína - 25. 11. 2000

Delenie sa však nesmelo vykonávať na Katarínu.

Naopak, pred vianočným pôstom práve na Katarínu bolo možné naposledy sa zabaviť a hlučne odplašiť myšlienky na tiesnivé, krátke, chladné a temné zimné dni, ktoré u našich predkov vyvolávali obavy z nepriaznivých síl, stelesnených predstavou rozličných bytostí (strigôň Martin-Klingáč, Baba Jaga, Ježibaba, Meluzína a napokon i samotná *Striga* a jej sestričky-Sudičky).

Kde nemohli usporiadať tancovačku, symbolicky sa trúbilo **na katarínskych trúbach**, alebo zvonilo zvoncami. Bujaré veselie, hurhaj, trúbenie mali odpašiť temné sily. A tiež sa tým *delil čas* na radostnú a smutnú časť zimy.

No na Katarínu boli práve preto činnosti, ktoré pripomínali čas (t.j. dielenie na *časti*), prísne zakázané - pradenie, páranie peria, šitie nitou, štiepanie dreva a podobne.

Na Katarínu nesmela do domu ako prvá vstúpiť žena - aj to súvisí s predstavou *delenia* a *pribúdania*, veď ak by pod srdcom nosila dieťa, znamenalo by to, že sa jej *niť života* delí na dve nite - *niť-osud vlastný*, a *niť-osud dieťaťa*... Preto bolo zvykom, že na Katarínu, zavčasu ráno, obišli všetky domy v dedine spievajúci a vinšujúci mládenci, **koledníci** - potom už mohol do domu vstúpiť každý.

Všimnime si na tomto mieste, že slovo *kalendár*, o ktorom sme hovorili vyššie, vzniklo veľmi, veľmi dávno zo slova **koleda** (lat. *calendae* = rituálna, magická obchôdzka, nie iba *beh dní*).

TRETÍ „STRIDŽÍ DEŇ“

Ondrej - 30. 11. 2000

Na tretí *hlavný „Stridží deň“*, na Ondreja, už bol advent (predvianočný pôst). O to väčšmi ľudia pociťovali tiesnivú náladu zimy. Vianoce sú ešte ďaleko, preto sa zlé predtuchy zaháňajú veštením. Roztápajú sa *časti*, kúsky olova alebo vosku a lejú sa vody – v tvaroch, ktoré vznikli prudkým ochladením, hľadajú sa obrazy, ktoré napovedia, čo koho čaká (slnko, obilný klas, ženích, chlieb, ale aj kostlivec, vlk, plameň).

Podobný bol zvyk hádať budúcnosť pri hádzaní halušiek do vriacej vody – dievčence zabalili do nich lístočky s menami. A haluška, ktorá vyplávala napovrch prvá, prezradila meno budúceho manžela.

Na Ondreja bol deň čarovania, a tak, podobne ako na Katarínu, nesmeli sa priasť.

O to slávnostnejšie pôsobili potom sviatočné priadky na Luciu.

ŠTVRTÝ „STRIDŽÍ DEŇ“

Lucia - 13. 12. 2000

Záverečný „Stridží deň“, na Luciu, boli slávnostné **priadky** a **pá-račky peria**, ktoré mali magickú úlohu, čarovalo sa trieskami z dreva, cesnakom, lialo sa olovo.

Dievčence cez prstenec zo skrúteného brezového prútika liali olovo, aby z neho vyčítali za koho sa vydajú (breza má kôru bielu ako sneh).

Verilo sa, že práve na Luciu ohrozujú ľudí nepriaznivé sily prírody najväčšími, neskôr vznikla z toho povera o bosorkách, lietajúcich na metle alebo vidliach (t.j. na nástrojoch, ktorými sa upratuje v dome a v stajni, čo symbolizovalo nečisté úmysly bosoriek).

Aby sa nepriaznivé sily udobrili alebo oklamali, čarovalo sa trieskami (t.j. *časťami* z rôznych druhov dreva, aby bola doma zastúpená celá okolitá príroda) a verilo sa, že liečivú silu cesnaku možno použiť aj proti zlým, nepriaznivým prírodným silám.

Noci, začínajúcej na Luciu sa vpravalo aj „*dlhá noc*“ - patrila k najdlhším v roku, ale ľudia si ju ešte *predlžovali*, a to tak, že nešli spať, ale venovali sa *stridžím hrám*, ktoré sa na Luciu ešte donedávna na slovenských dedinách hojne pestovali, a vari aj pestujú.

Veď to bol najmä deň **Sudičky Ljutice / Lucie**, ktorá má na starosti život, povahu, zručnosť aj správanie sa svojich zverencov.

Preto osoba v maske a bielej plachte so zamúčenou tvárou (vlasmi začesanými do tváre) navštevovala neskoro večer priadky po domoch. Predstavovala *Sudičku Ljuticu-Luciu*. Symbolicky *vychovávala* pradúce devy a ženy - ometala ľudí bielym husím krídlom, alebo bila priadky symbolicky po prstoch drevenou varechou, aby lepšie priadli.

Predpokladalo sa, že *skutočná Ljutica-Lucia*, ktorej prisnosti sa ľudia obávali, im potom už *dá pokoj*. Preto osoba v maske musela mať zahalenú tvár a nesmela hovoriť, aby sa *čaro* neprezradilo a ilúzia *pravosti* Lucie aby bola dokonalá.

ZLATÁ PRIADKA A STRIGŔŇ KLINGÁČ

Zlatá priadka – mytologická rozprávka o tajuplnom držiteľovi receptu na pradenie zlatých nití, zlatého osudu, o *strigŔňovi Klingáčovi* či Martinkovi Klingáčovi, obsahuje aj metaforu hádania mena-osudu.

Tajomstvo Klingáč prezradí, len ak dievčina uhádne hádanku.

Škaredý krpateľ *Klingáč*, ktorý býva v lese, sa s nešťastnou dievčinou ožení, ak neuhádne jeho meno; *Klingáč*, zvonec, v nemeckej verzii rozprávky dokonca zosmiešňujúco *Rumpelstilzchen* (spiežovček, malý zvonček), dáva tak rozprávke zároveň ráz univerzálnej erotickej alegórie (ide vlastne o slovenskú či stredo európsku obdobu antickej báje o únose *Sabiniek*).

Slovo *Klingáč* zdanlivo súvisí len s nemeckým slovesom *klingen* (znieť, zvoniť). No obe slová, naše *cengat'*, aj nemecké *klingen*, pochádzajú zo spoločného prazákľadu (z indoeurópskeho prajazyka): Koreň slova *glengh-*, z ktorého obe slová, naše aj nemecké, vznikli, pochádza z indoeurópskeho koreňa *gal-* (volať, kričať). Všimnime si, že sa z neho utvorilo aj medzinárodné slovo „Haló!“.

ČERT STAVIA MOST

Katarína stavia mosty, hovorí stará pranostika o prvých mrazoch. No v niektorých európskych povestiach stavia *most* (ľad) cez rieku Čert. Jednu z takých povestí čarovne a s vtipom prerozprával anglický spisovateľ James Joyce, možno ju poznáte.

Čert, rozprávková bytosť, často komická, symbolizuje zlo; je to pekelník; obyvateľ pekla. Pôvod slova *čert* sa však viaže k starobylým motívom slovenskej mytológie: k párovému slovu *Krt-Črt*, ktoré v jej svetonázore symbolizovalo protikľady svetla-tmy, leta-zimy, úrody-neúrody, ochrany-zničenia (všimnime si slová *úkryt*, *škrtnúť*, tj. vyčiarknuť, zrušiť; *načrtnúť*; tj. nakresliť čiernou linkou na biely podklad). Známa a v európskych kultúrach pomerne rozšírená rozprávka o *čertovi*, ktorý za noc vystaval mešťanom most cez rieku (ľad), no ten sa na úsvite, keď vyšlo Slniečko, *zrútil* (roztopil), viaže sa práve k *stridžiemu*, katarínskemu protikľadu tepla a mrazu. Aj známy milý živočích *krt záhradný* (ukrytý pod zemou) sa na jednej strane často označuje nežným slovom *krtko*, ale inokedy aj nahnevaným *krtica* (ako *čertica*). V tomto dvojakom pomenovaní je dodnes prítomná pôvodná dvojznačnosť mytologickej kategórie *Krt-Črt*, napriek tomu, že pôvodný mytologický obsah sa už vytratil.

Vydala
BIBIANA
medzinárodný dom umenia pre deti

Scenár výstavy
a brožúru pripravila:
Dr. Dagmar Valčeková